

Vernieuwing van verbreding

stelsel

innovatie

WAGENINGEN UR

For quality of life

Colofon

'Vernieuwing van verbreding' is een rapport van de onderzoeksprogramma's 'Systeeminnovaties plantaardige productiesystemen', die Wageningen UR uitvoert in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Deze uitgave wordt verspreid onder organisaties van het agrarisch bedrijfsleven, product-schappen, beleidsmedewerkers van overheden en maatschappelijke organisaties en deelnemers aan diverse regiobijeenkomsten.

Tekst

Maarten Kommers (Praktijkonderzoek van Animal Sciences Group), Gerko Hopster (PPO)

Met medewerking van

Marleen Braker (Praktijkonderzoek van Animal Sciences Group), Maureen Schoutsen (PPO), Andries Visser (PPO) en Gerard Migchels (Animal Sciences Group)

Eindredactie

Ria Dubbeldam (Grafisch Atelier Wageningen)

Vormgeving

Kim Trouwborst en Jelle de Gruyter (Grafisch Atelier Wageningen)

Druk

Drukkerij Modern, Bennekom

Illustraties

JAM Visueeldenken.com (Dennis Luijer, Wouter Boog, Jan Selen)

Fotografie

PPO, ASG, Vereniging Maashorstboeren

Informatie

Animal Sciences Group

Maarten. Kommers

Postbus 2176

8203 AD Lelystad

(0320) 29 32 11

maarten.kommers@wur.nl

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving (PPO)

Gerko Hopster

Postbus 430

8200 AK Lelystad

(0320) 29 11 11

gerko.hopster@wur.nl

Bezoek ook de website www.syscope.nl

© 2004 Animal Sciences Group en Praktijkonderzoek Plant & Omgeving (PPO) Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord	>	3
Inleiding	>	4
>> Stakeholders		
Toekomstverkenningen in de regio	>	5
>> Multifunctionele bedrijfssystemen: een andere aanpak		
>> Systeeminnovatie in de regio		
>> Twee regio's: het Maashorstgebied en het Westelijk Veenweidegebied		
Het Westelijk Veenweidegebied	>	7
>> Waarom het Veenweidegebied?		
>> Interviews		
>> De toekomstbeelden		
>> Belangrijke elementen in de drie toekomstbeelden		
>> Transitiepunten		
>> Interactie met gebiedspartijen		
>> Zoekrichting voor projecten		
>> Start projecten		
Het Maashorstgebied	>	19
>> Waarom het Maashorstgebied?		
>> Interviews		
>> De toekomstbeelden		
>> Transitiepunten		
>> Interactie met gebiedspartijen		
>> Zoekrichting voor projecten		
>> Start projecten		
Tenslotte	>	31

Voorwoord

Een 'transitie' van de landbouw is een breed gedeelde ambitie in ons land, waar deze sector nog steeds een vooraanstaande rol speelt. We zijn ervan overtuigd dat alleen een duurzame landbouw een blijvende plek in ons land kan hebben: duurzaam in relatie tot natuur en milieu (ecologisch duurzaam), maar ook wat betreft inpasbaarheid, acceptatie en inkomensvorming (sociaal en economisch duurzaam). We zijn er ook van overtuigd dat dat mogelijk is en dat de landbouw niet zal verdwijnen uit Nederland.

Voor een transitie naar een duurzame landbouw is een breed gedeelde bereidheid om daarin te investeren, ruimte voor ontwikkeling en betrokkenheid nodig. Maar óók inspiratie is essentieel. Die inspiratie kan komen uit toekomstbeelden van wat er zou kunnen, wat we zouden willen, wat spannend, uitdagend is. Deze toekomstbeelden hoeven er niet als direct 'haalbaar' uit te zien, want dan dagen ze niet uit en inspireren ze niet. Maar ze moeten wél in Nederland passen en in die zin denkbaar zijn. En tenslotte moeten het geen uniformerende en dwingende beelden zijn die voorschrijven welke kant het op moet.

Dat is al met al een lastige opgave. Al gauw is het resultaat te voor de hand liggend, meer van hetzelfde. Maar net zo gemakkelijk

schiet een beeld door in utopie of dogmatisme. Deze brochure bewijst dat het ook anders kan. Dat komt door de vroegtijdige en directe betrokkenheid van alle partijen. Er komen voor het Westelijk Veenweidegebied en het Maashorstgebied drie inspirerende toekomstbeelden naar voren. Hopelijk zullen ze ook een grote groep van betrokkenen aanspreken. Tegelijkertijd wordt een serie project-ideeën gelanceerd. De gedachte is dat daarmee concreet kan worden gewerkt aan de geformuleerde toekomstbeelden. Hoe dat werkt en óf dat werkt is de volgende uitdaging. Kan met deze of met vergelijkbare projecten de brug tussen het heden en de gewenste toekomst worden geslagen, of althans daarmee een begin worden gemaakt? Is die verbinding met de toekomst zo zichtbaar en werkbaar te maken?

Kortom: de volgende fase is minstens zo cruciaal als de achterliggende en werpt zijn schaduw vooruit. Of het gaat lukken om met concrete projecten de bruggen naar de toekomst te slaan is per definitie onzeker. Voorspellen is immers moeilijk, vooral waar het de toekomst betreft... Maar de aanpak en de eerste stappen waarover deze brochure rapporteert, scheppen het vertrouwen dat ook in het vervolg het onderste uit de kan zal worden gehaald.

Teun Klumpers

Plv. directeur Directie Landbouw Ministerie van LNV

Inleiding

De langjarige doelstelling van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit is een transitie van de landbouw in Nederland. De nieuwe landbouw is duurzaam, internationaal concurrerend en maatschappelijk verantwoord. Een transitie kan gezien worden als “een grote maatschappelijke verandering over een langere periode, 25 – 30 jaar” (Novem, 2003). Om deze grote verandering in de agrarische sector te bewerkstelligen, heeft het Ministerie van LNV het Transitieteam Duurzame Landbouw in het leven geroepen. Doel is om in de periode tot 2030 te komen tot een agrarische sector die:

- schoon produceert (milieutechnisch);
- een bijdrage levert aan een mondiale voedselvoorziening;
- veilig voedsel produceert;
- eisen met betrekking tot dierwelzijn in acht neemt;
- bijdraagt aan het instandhouden van natuur en biodiversiteit;
- het behoud van karakteristieke landschappen en een vitaal platteland bevordert.

Voor het halen van deze doelstellingen is een nadere uitwerking van het toekomstbeeld nodig. Wat is duurzaam in 2030, wat betekent het om dan internationaal concurrerend te zijn en maatschappelijk verantwoord te produceren? Kortom, het toekomstbeeld – daar waar we naar toe willen in 2030 – moet duidelijk zijn. Met een helder beeld wordt snel de kloof tussen de gewenste en praktisch haalbare landbouw van dit moment duidelijk. Om toch bij het toekomstbeeld uit te komen zijn systeeminnovaties nodig. Dit zijn fundamentele bedrijfsversterkende innovaties die door verschillende belanghebbenden gezamenlijk verwezenlijkt worden. Het gaat behalve om technologische vernieuwing met economische voordelen ook om innovaties op sociaal, organisatorisch en bestuurlijk gebied. Voorbeelden van echte systeeminnovaties zijn niet eenvoudig te geven. Veel innovaties dragen kenmerken ervan, maar niet alle. De introductie van de trekker, kunstmest en later de melktank hebben grote impact gehad, en komen in de richting van een systeeminnovatie.

>> Onderzoeksprogramma's systeeminnovaties

In 2001 gaf het Ministerie van LNV Wageningen UR de opdracht om te werken aan systeeminnovaties in de plantaardige teelten. Deze opdracht is uitgewerkt in vijf onderzoeksprogramma's die in 2002 gestart zijn:

- Systeeminnovatie biologische open teelten (I)
- Systeeminnovatie biologische beschermde teelten (II)
- Systeeminnovatie geïntegreerde open teelten (III)
- Systeeminnovatie geïntegreerde beschermde teelten (IV)
- Systeeminnovatie multifunctionele bedrijfssystemen (V)
(plantaardig en dierlijk)

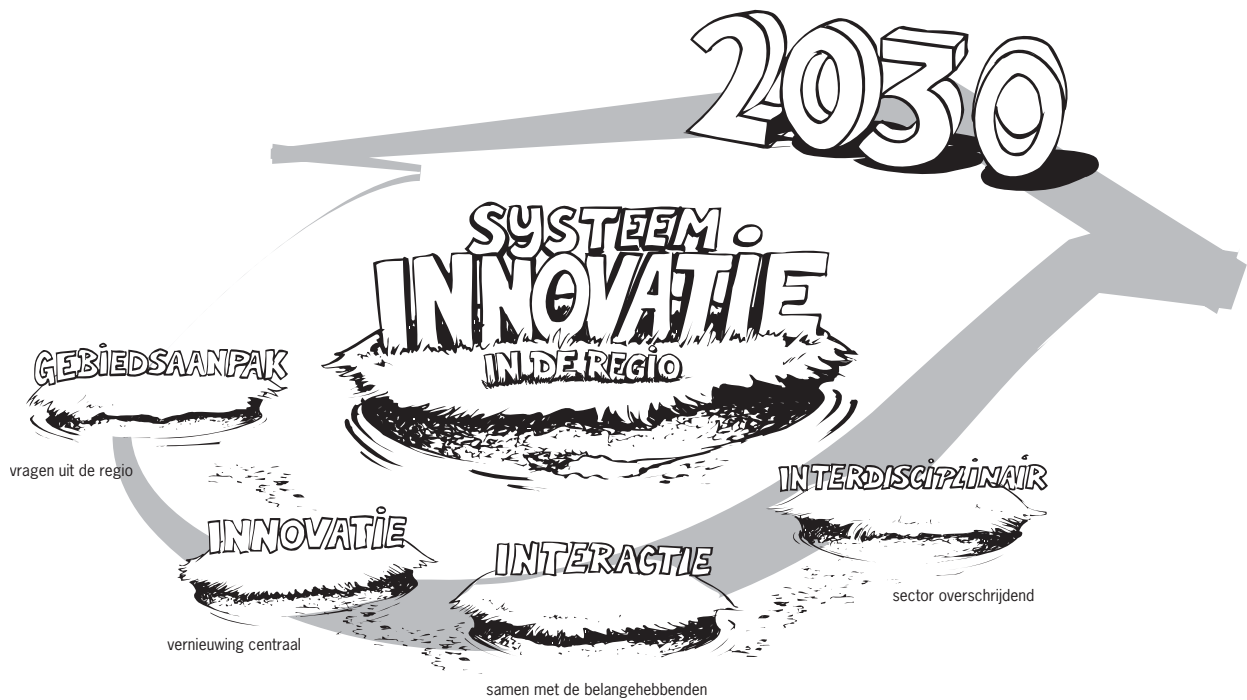
Bij het programma 'multifunctionele bedrijfssystemen' zijn vanuit Wageningen UR Praktijkonderzoek Plant & Omgeving en Praktijkonderzoek van de Animal Sciences Group betrokken.

De genoemde onderzoekprogramma's bestaan uit drie hoofdfasen die min of meer achtereenvolgend doorlopen worden: 1) toekomstverkenningen, 2) innovatie en 3) implementatie. Van de eerste fase zijn drie brochures uitgebracht: één voor de beide programma's van de 'open teelten', één voor de beide programma's van de 'beschermde teelten' en één voor het programma 'multifunctionele bedrijfssystemen'. Elke brochure beschrijft de methode en de resultaten van de 'verkenningen'. In deze fase zijn toekomstbeelden samengesteld en projectideeën geïnventariseerd, die kunnen bijdragen aan een systeeminnovatie. Een aantal ideeën is uitgewerkt tot projecten die inmiddels van start zijn gegaan. Het voorliggende rapport gaat in op de gevolgde methode en de behaalde resultaten van het programma 'multifunctionele bedrijfssystemen'.

>> Stakeholders

Een cruciaal element is de betrokkenheid van verschillende belanghebbenden. Aan dit programma hebben diverse stakeholders meegewerkt: agrarisch ondernemers, gemeentelijke en provinciale overheden, waterschappen, agrarische natuurverenigingen, natuur- en landschapsbeheerders, burgers en onderzoekers van Wageningen UR.

Tekomstverkenningen in de regio

>> Multifunctionele bedrijfssystemen: een andere aanpak

Het onderzoeksprogramma multifunctionele bedrijfssystemen, dat begint in 2014, is gericht op de ontwikkeling van multifunctionele bedrijfssystemen die op gebiedsniveau worden ontwikkeld. Het programma Multifunctionele Bedrijfssystemen en zijn de gebieds-

grammas. Ten eerste is de ontwikkeling van multifunctionele bedrijfssystemen per definitie sectoroverschrijdend. Dit betekent dat Praktijkonderzoek Plant & Omgeving en Praktijkonderzoek Landbouw, waterschappen, agrarische natuurverenigingen, natuurde Animal Sciences Group in dit programma nauw samenwerken met landschapsbeheerders en burgers. Om gezamenlijk systemen te ontwikkelen, moeten de onderzoekers en de relatie met hun omgeving. De vraag naar recreatie en behoud van het landschap en natuur in het landelijk gebied is daarom geformuleerd in 2030, of in elk geval over de komende jaren. Want op gebiedsniveau en krijgt handen en voeten op bedrijfsniveau om verder te denken over systemen innovaties.

Anders dan de overige systeeminnovatieprogramma's is er dus twee regio's zijn onderzoekers met diverse gebiedspartijen gekozen voor een regionale aanpak. Samen met belanghebbenden zijn gegaan naar mogelijke systeeminnovaties: het Westelijk en Noord-Brabant in twee regio's is een zoektocht gestart naar systeeminnovaties in twee regio's. De gebiedskeuze is toegelicht in de hoofdstukken over deze specifieke gebieden.

>> Systeeminnovatie in de regio

Systeeminnovaties worden pas geaccepteerd en geïmplementeerd wanneer hiervoor draagvlak bestaat bij de gebiedspartijen, die direct betrokken zijn bij de ontwikkeling en implementatie van systeeminnovaties. Dit geeft al genoeg redenen om het systeeminnovatieprogramma op regioniveau in te steken. Maar ook omdat het aanpak van systeeminnovaties in twee regio's: het Maashorstgebied en het Westelijk Veenweidegebied. De eerste fase van het project Verkenningen landbouw 2030 zijn beslag gekregen in twee deelprojecten: 1) Verkenningen landbouw 2030 in de Maashorst en 2) Verkenningen landbouw in de Veenweiden.

Maashorst in 2030'. De gevolgde aanpak is in beide projecten hetzelfde. De gevolgde rode lijn is de methode Duurzame Technologische Ontwikkeling (DTO). Deze gaat uit van een beeld in de verre toekomst, in dit geval een ideaalbeeld voor het betreffende gebied in 2030 in het Westelijk Veenweidegebied en het Maashorstgebied. Vanuit dit toekomstbeeld wordt teruggeredeneerd naar welke stappen ondernomen moeten worden om het toekomstbeeld ook daadwerkelijk te kunnen realiseren. Toepassing van deze methode zorgt ervoor dat systeeminnovaties van de grond kunnen komen, ondanks vraagtekens bij de haalbaarheid van innovaties op dit moment. De aanpak helpt belanghebbenden en onderzoekers om hun gedachten en ideeën op een echt innovatief spoor te zetten.

Omdat voor het ontwikkelen van systeeminnovaties iedereen een duidelijk toekomstbeeld voor ogen moet hebben, is als eerste stap in het Westelijk Veenweidegebied en het Maashorstgebied een aantal toekomstbeelden voor het jaar 2030 opgesteld. Deze beelden moesten tegelijkertijd vernieuwend zijn én breed gedragen worden door de gebiedspartijen.

Om de toekomstbeelden boven tafel te krijgen, is in beide regio's een groot aantal (diepte)interviews gehouden met vertegenwoordigers van gemeenten, waterschappen, landschapsbeheerders, agrisch ondernemers en maatschappelijke organisaties. Centrale vragen waren: 'Hoe ziet volgens u het Westelijk Veenweidegebied /

Maashorstgebied er uit in 2030?', en 'Wat is uw ideaalbeeld voor het Westelijk Veenweidegebied / Maashorstgebied in 2030, los van de huidige mogelijkheden?' 'Welke functie heeft het landschap in beide regio's en hoe kan de landbouw in 2030 daarop inspelen?' Door dieper door te vragen ('waaromvragen') is geprobeerd de achterliggende redenen en motivaties voor de antwoorden te achterhalen. Deze zijn namelijk niet gevoelig voor tijd en trends, maar komen voort uit iemands overtuiging en idealisme en leveren daarom goede informatie bij het opstellen van toekomstbeelden. Na de analyse van de interviews zijn voor beide regio's drie toekomstbeelden opgesteld. Deze toekomstbeelden stonden centraal tijdens diverse workshops en regiobijeenkomsten.

De toekomstbeelden die zijn opgesteld, zijn niet vrijblijvend. De bedoeling van het programma is een start te maken met de realisatie van de toekomstbeelden, ondanks dat ze niet statisch zijn en in 30 jaar zeker zullen veranderen. Op de weg naar de toekomst zullen zeker obstakels opdoemen. Wat staat nu de realisatie van dat toekomstbeeld precies in de weg? Door deze zogenaamde 'transitiepunten' te formuleren en op te lossen zet je stappen naar de realisatie van het toekomstbeeld. De transitiepunten zijn daarom de basis van innovatieve projecten, die de gewenste transitie in de landbouw op gang moeten brengen.

Het Westelijke Veenweidegebied

>> **Waarom het Westelijk Veenweidegebied?**

Zonder systeeminnovatie verdwijnt een belangrijk deel van de melkveehouderij uit grote delen van het veenweidegebied. Het Westelijk Veenweidegebied, van oudsher een belangrijk open en groen agrarisch gebied, staat onder druk door de steeds slechter wordende productieomstandigheden voor de agrarische sector (bodemdaling, slechte verkaveling), de oprukkende stedelijke bebouwing en infrastructuur en de groeiende behoefte aan recreatie en natuur. Tegelijkertijd is er een grote wens van maatschappelijke organisaties, overheden en burgers om het karakteristieke veenweidelandschap te behouden en te ontwikkelen. Algemeen wordt erkend dat de melkveehouderij hierin een belangrijke rol vervuld en deze ook in de toekomst kan vervullen.

Het Praktijkonderzoek van Wageningen UR ziet samen met een groot aantal gebiedspartijen kansen voor sterke en levensvatbare melkveehouderijbedrijven in het Westelijk Veenweidegebied van 2030, die tegelijkertijd voorzien in de behoeften van burgers, maatschappelijke organisaties en overheden.

>> **Interviews**

In het Westelijk Veenweidegebied zijn twaalf gebiedspartijen geïnterviewd (zie tabel). De geïnterviewden hebben hun ideaalbeeld van het veenweidegebied in het jaar 2030 geschetst. Op basis van de uitkomsten van de interviews en eerdere studies van diverse kennis-

instellingen zijn drie toekomstbeelden voor de veehouderij in het Westelijk Veenweidegebied in 2030 geformuleerd. De drie beelden geven elk een zoekrichting weer en zijn 'extremen'. In de toekomst zullen de drie bedrijfstypen namelijk niet gescheiden van elkaar bestaan, maar in één of meerdere combinaties of mengvormen binnen één bedrijf voorkomen. De drie 'extreme' toekomstbeelden hadden als doel de discussie en creativiteit van deelnemers aan de diverse regiobijeenkomsten te bevorderen.

Geïnterviewde partijen in het Westelijk Veenweidegebied

- Agrarische Natuurvereniging Lange Ruige Weide
- Provincie Zuid-Holland
- WLTO
- Groene Hart Landwinkels
- Gemeente Reeuwijk
- Rabobank
- HAJK
- Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden
- Recreatieschap Reeuwijkse Plassen
- Gemeente Woerden
- Landschapsbeheer Zuid-Holland
- LNV Regio Zuidwest

Stadsgericht bedrijf

>> Toekomstbeelden

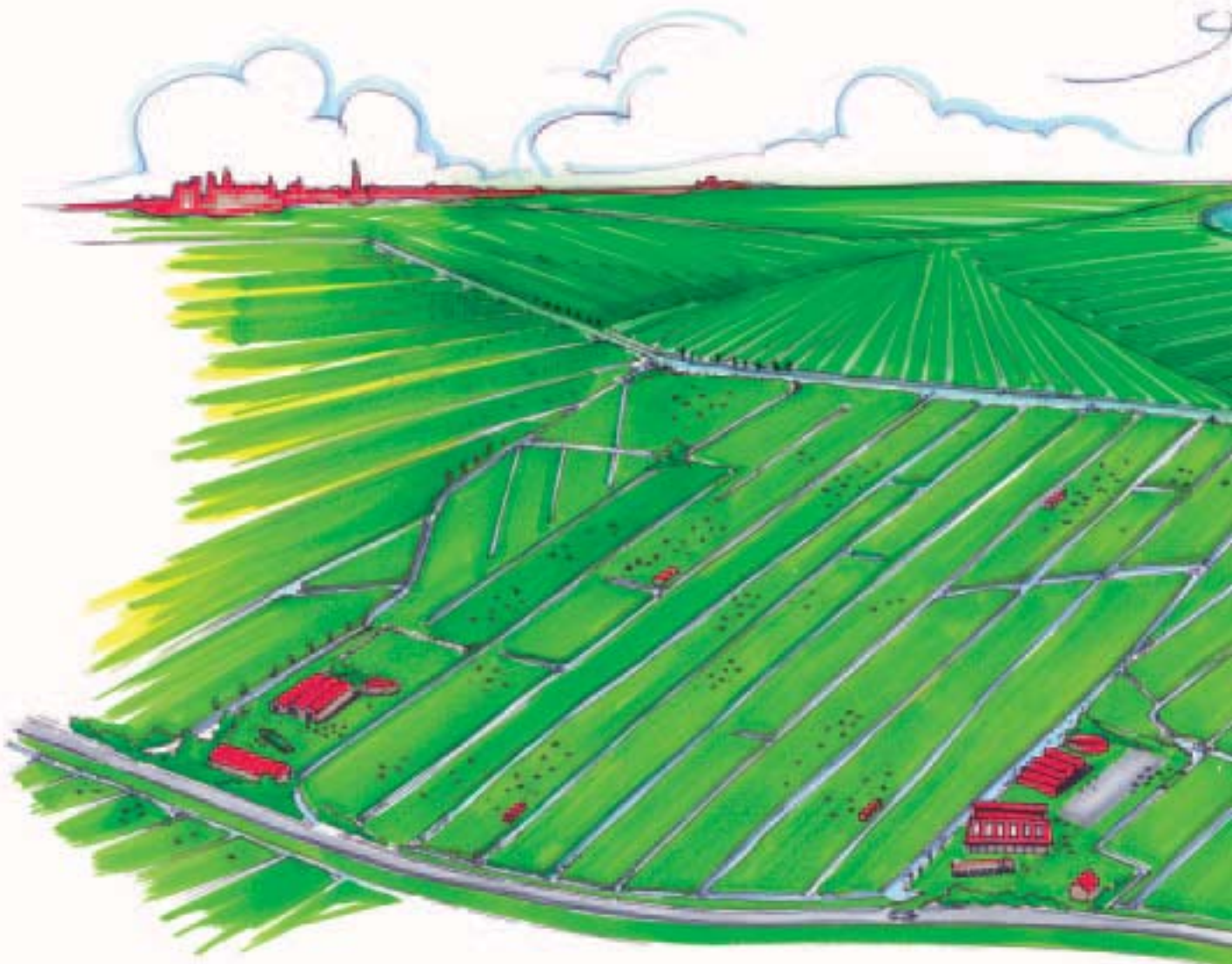
Stadsgericht bedrijf

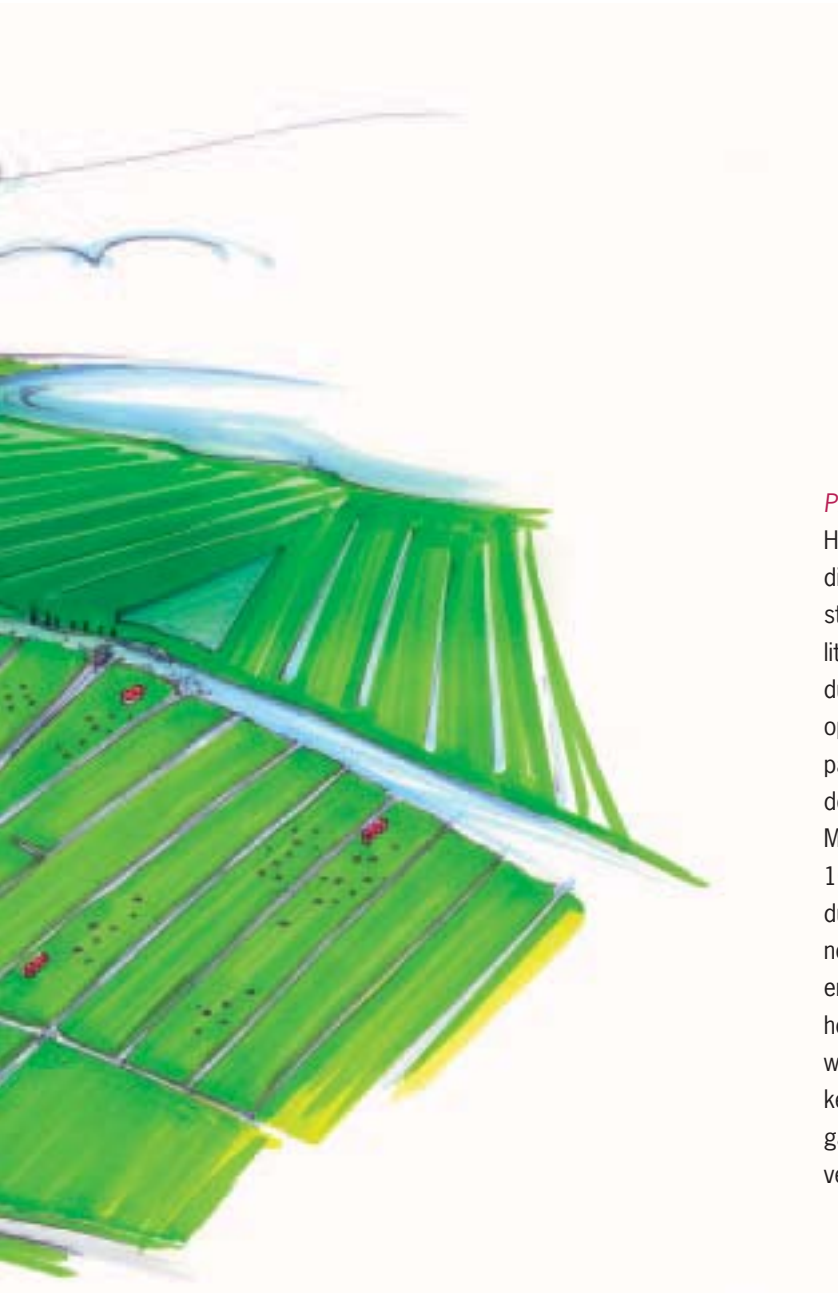
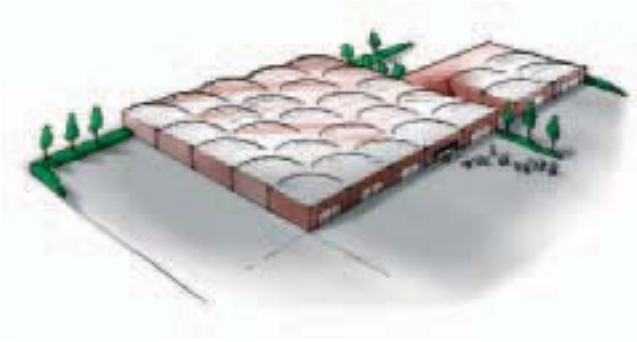
Het stadsgerichte bedrijf ligt voornamelijk dicht bij steden en grote dorpen en biedt burgers recreatie, groen, rust en ruimte op korte afstand van de grotere woonconcentraties. Daarnaast komt dit bedrijf tegemoet aan de vraag naar verse agrarische (speciaal)producten. Het bedrijf is toegankelijk voor burgers en ontplooit mogelijk activiteiten als kinderopvang, huisverkoop en zorg. Het behoud van de streekeigen cultuurhistorie is belangrijk. De niet-agrarische activiteiten zijn goed voor 50% van het inkomen. Het waterpeil is hoog (maximaal 35 cm beneden maaiveld), zodat bodemdaling beperkt blijft.

Melkproductie blijft een belangrijke activiteit op deze bedrijven. De oppervlakte van het bedrijf is ongeveer 30 tot 50 hectare met 20 tot 30 stuks vee. Het vee is van een robuust type dat gericht is op melkproductie, zoals Holstein Friesian, Blaarkop of Jersey. Het vee is sterk en kan goed omgaan met grote hoeveelheden ruwvoer met een lagere voederwaarde. Het bedrijf is zelfvoorzienend wat betreft energie en ruwvoer en heeft een beperkte aanvoer van nutriënten. Het bedrijf is gericht op de regio en functioneert binnen een netwerk van soortgelijke bedrijven.

Productiegericht bedrijf

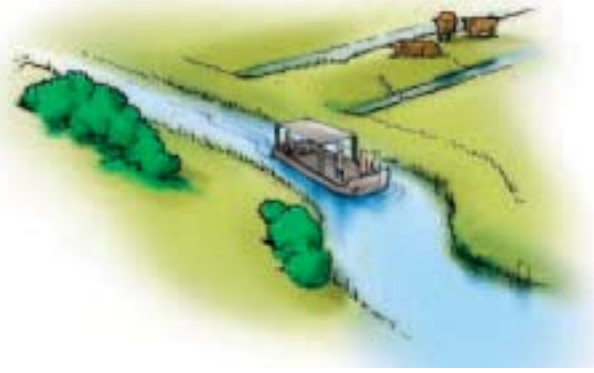

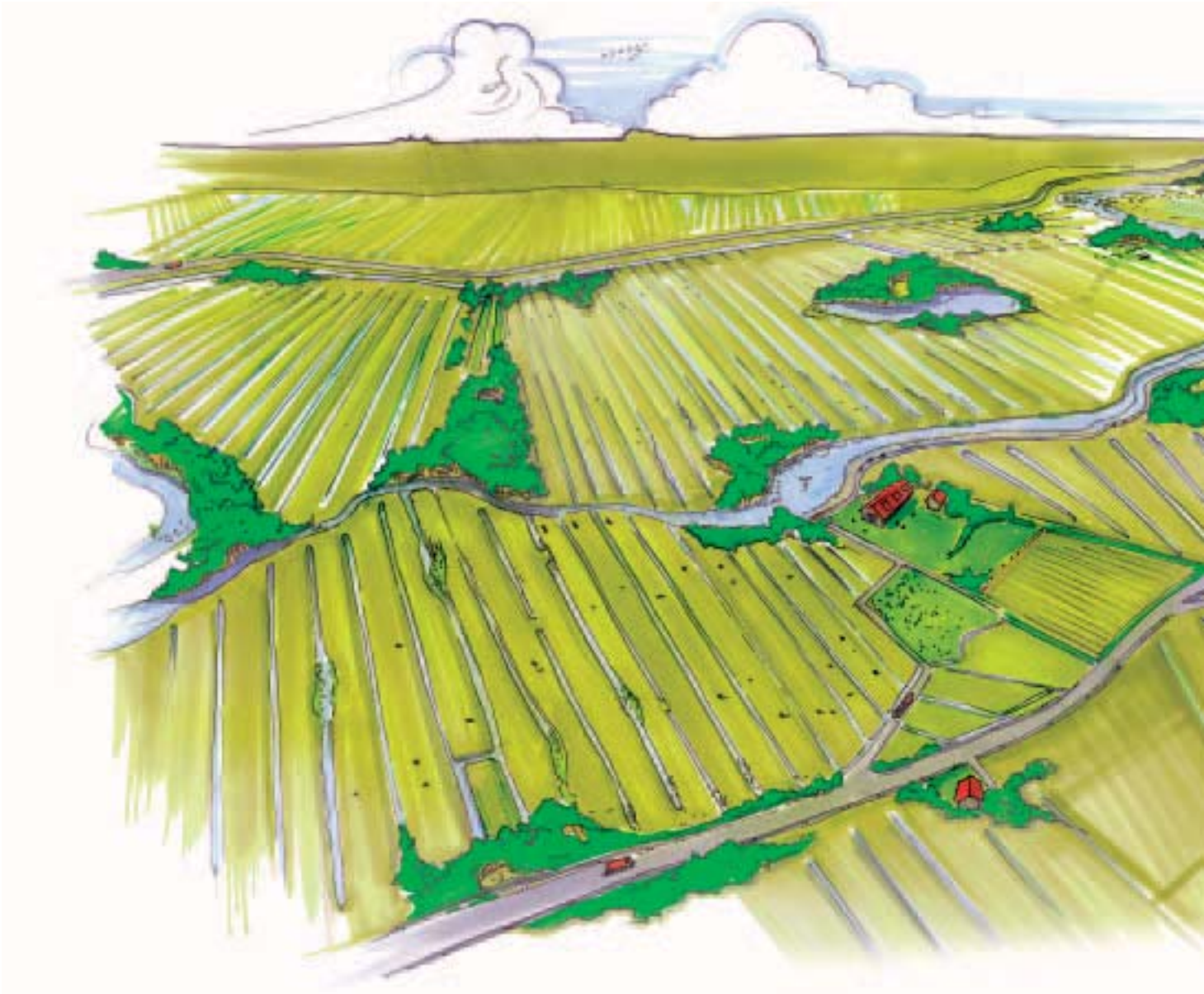
Productiegericht bedrijf

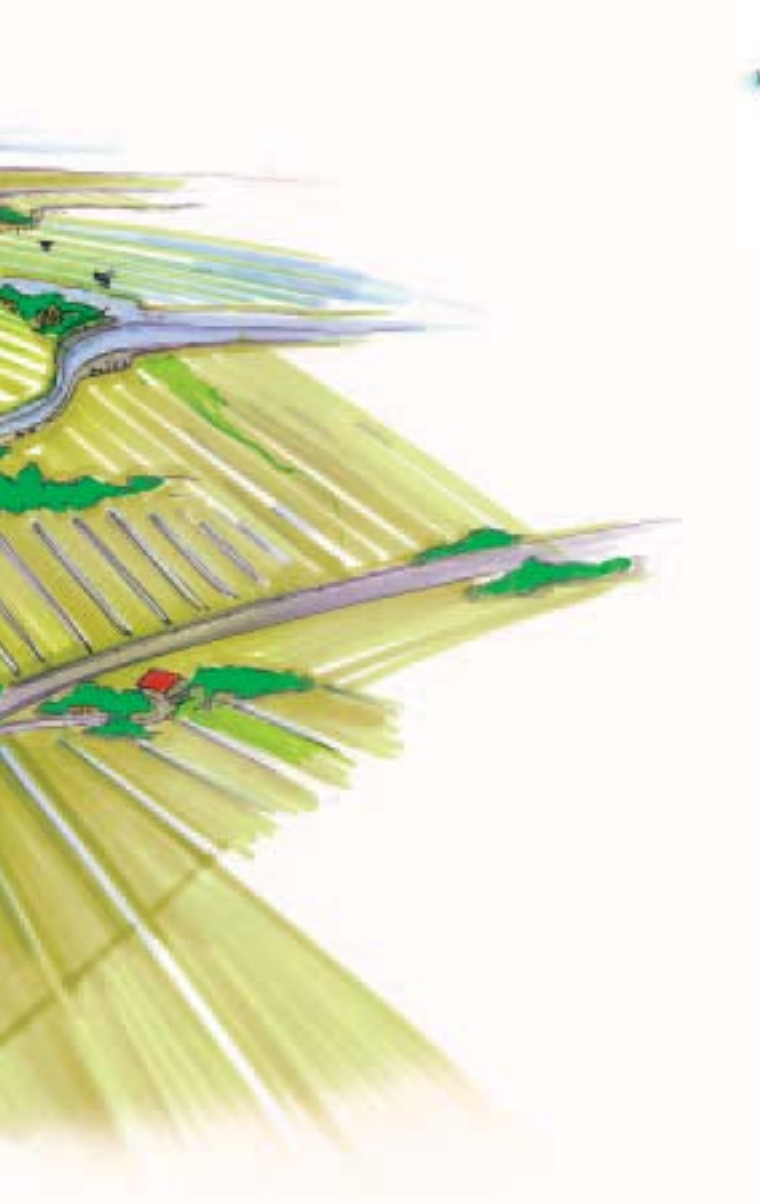
Het productiegerichte bedrijf bevindt zich nabij kleine dorpen en in die delen van het veenweidegebied waar weinig druk is van infrastructuur en bebouwing. Het bedrijf voldoet aan de vraag naar kwalitatief hoogwaardige melkproducten. Deze grootschalige, hoogproductieve melkveehouderij is belangrijk voor het behoud van het open karakter van het veenweidegebied. Het waterpeil is aangepast aan de behoeften van dit type bedrijf (minimaal 60 cm beneden maaiveld).

Melkproductie is de belangrijkste activiteit. Veehouderijbedrijven zijn 100 tot 150 hectare groot en hebben 150 tot 200 stuks hoogproductief en duurzaam Holstein Friesian vee. Het bedrijf is zelfvoorzienend in energie en ruwvoer en er is een beperkte aanvoer van nutriënten. Dit bedrijf doet relatief weinig aan natuur- en landschapsbeheer, maar voldoet wel aan de geldende strenge basiseisen voor waterkwaliteit, milieu en beheer van natuur en landschap en toegankelijkheid van het platteland. Ook in dit bedrijfssysteem wordt weidegang toegepast. Dit gaat dan wel voornamelijk om jongvee op de verder weggelegen percelen en melkvee op de huiskavels.

Natuurgericht bedrijf

Natuurgericht bedrijf

Het natuurgerichte bedrijfstype bevindt zich voornamelijk in de buurt van bestaande veenplassen en stroomruggen van rivieren. Het bedrijf voldoet aan de vraag naar groen, rust en ruimte. Natuur- en landschapsbeheer vormen het hart van het bedrijf. De natuurwaarden zijn van een dusdanig hoog niveau dat deze bedrijven ook in internationaal perspectief belangrijk zijn voor de instandhouding van de Europese flora en fauna. De historie van het landschap van voor de ontginning wordt weerspiegeld door het zeer extensieve beheerregime. Het waterpeil is hoog, zodat bodemdaling tot een minimum wordt beperkt (maximaal 20 cm beneden maaiveld). Op sommige plekken is zelfs weer veengroei mogelijk .

Landschapsbeheer is de belangrijkste taak van het natuurgerichte bedrijf, wat resulteert in een aandeel van 80% van het inkomen. Het bedrijf is met 200 hectare land grootschalig, maar heeft een kleine veestapel van circa 50 dieren. Het vee bestaat uit een robuust type dat gericht is op vleesproductie, zoals Galloway en Hereford. Het vee is sterk en kan goed grote hoeveelheden ruwvoer met een lage voederwaarde verwerken, dat een boer als gevolg van de soms zeer natte omstandigheden moet aanbieden.

>> Belangrijke elementen in drie toekomstbeelden

Uit interviews blijkt dat alle partijen uitgaan van de aanwezigheid van (melk)veehouderij in het toekomstig Westelijk Veenweidegebied. Wel is de rol van de veehouderij in de verschillende beelden verschillend. Een aantal aspecten komt daarentegen in alle drie de toekomstbeelden terug. Zoals de hoge eisen aan dierwelzijn, beperking van de milieuproblematiek door het sluiten van kringlopen en de afzet van landbouwproducten in de regio naast de (inter)nationale afzet. Het vertragen en/of stoppen van de bodemdaling is één van de speerpunten in de drie toekomstbeelden. Daarnaast wordt er vanuit gegaan dat er in 2030 een duidelijk toekomstplan voor het Westelijk Veenweidegebied ligt dat onduidelijkheden over maatregelen en regelgeving opheft. Dit plan is ontstaan door samenwerking tussen markt en overheden. De boeren zijn vertegenwoordigd in één belangenbehartigingsorganisatie, die het ondernemerschap van de boer als basis neemt. Hij speelt in op de maatschappelijke vraag, en heeft tegelijkertijd een economisch duurzame bedrijfsvoering.

>> Transitiepunten

De knelpunten, ofwel transitiepunten (zie inleiding), die de realisatie van de drie toekomstbeelden voor het Westelijk Veenweidegebied in de weg staan, zijn geïdentificeerd op basis van interviews, ervaringen uit de praktijk en discussies met vertegenwoordigers van kennisinstellingen. In de tabel Transitiepunten worden er 9 genoemd. Als deze transitiepunten opgelost zouden worden, zouden de toekomstbeelden ook realiteit moeten kunnen worden.

>> Interactie met gebiedspartijen

Workshop in Bodegraven

Om draagvlak te krijgen voor de toekomstbeelden is op 2 april 2003 in Bodegraven een workshop georganiseerd. Diverse belanghebbenden en gebiedspartijen waren uitgenodigd: (vertegenwoordigers van) agrariërs, provincies en gemeenten, waterschappen en agrarisch bedrijfsleven. Na de presentatie van de toekomstbeelden hebben de deelnemers in drie groepen de gepresenteerde toekomstbeelden aangescherpt en aangevuld. Enkele conclusies van de workshop waren:

- Er zijn overeenkomsten tussen de drie bedrijfssystemen zoals die in de toekomstbeelden beschreven zijn. Zo is er een gemeenschappelijk belang bij een goede marketing van de regio als een aantrekkelijke open ruimte.
- Er zijn innovaties te ontwikkelen op de terreinen 'techniek' en 'organisatie'. Er zijn opmerkelijk veel voorstellen gedaan voor de oprichting van coöperaties en andere samenwerkingsvormen tussen boeren en burgers.
- Het Westelijk Veenweidegebied gaat hoe langer hoe meer fungeren als openbare ruimte, waar burgers recreëren en genieten. De overheid moet zorgdragen voor een zonerings in rustige, nauwelijks toegankelijke gebieden en drukker gebieden met meer recreatieve activiteiten.
- In natuurgebieden mag het landschap door vernatting behoorlijk veranderen. In de overige gebieden staat behoud en verdere ontwikkeling van het cultuurlandschap voorop.

Workshop in Reeuwijk

Een klein aantal personen heeft in een tweede bijeenkomst op 31 juli 2003 een groot aantal projectideeën benoemd. Onder andere op basis van de resultaten van de eerste workshop. Er zijn ook een aantal belangrijke trends, kansen en bedreigingen geformuleerd:

- de stad doet een steeds grotere aanspraak op het platteland voor recreatie, wonen, werken en wateropgaven en ook de maatschappelijke invloed op de manier van bedrijfsvoering van de boer neemt toe;
- de wisselwerking stad-platteland neemt toe (van melkproducent naar plattelandsondernemer);
- in de landbouw zijn ontwikkelingen gaande als afnemende steun en toenemende concurrentie;
- beleid werkt nog remmend, maar verandert langzamerhand naar ontwikkelingsgericht werken;
- het gebied heeft te maken met maaiveld daling en daling van het waterpeil.

Transitiepunt	Stadsgericht	Productiegericht	Natuurgericht
 <p>Slechte toegankelijkheid en bereikbaarheid van het veenweidegebied.</p>	•		•
 <p>Ongelijkmatige grondwaterstanden leiden tot productietechnische belemmeringen zoals een ongelijkmatige bodemdaling.</p>	•	•	
 <p>Hoge uitspoeling van mineralen als gevolg van verbranding van veen verhindert het realiseren van milieudoelen.</p>	•	•	•
 <p>Doorgaande bodemdaling stelt ondernemers voor toememende kosten als het gaat om het waterbeheer.</p>	•	•	
 <p>Slechte kwaliteit van ruwvoer bij hoge peilen zorgt voor een lagere productie bij melkkoeien en daardoor een slechtere economische basis.</p>	•	•	•
 <p>Door hoge grondwaterstanden is de draagkracht van de bodem slecht waardoor koeien niet of maar zeer beperkt in de wei kunnen waardoor een belangrijke maatschappelijke wens niet vervuld wordt.</p>	•	•	•
 <p>Slechte organisatie van samenwerking tussen agrarische ondernemers onderling en gebiedspartijen verhindert het ontwikkelen van een levensvatbare melkveehouderijsector in het Westelijk Veenweidegebied.</p>	•		
 <p>Een slechte verkaveling zorgt voor hoge kosten van bewerking van grond en beweiding van vee.</p>		•	
 <p>Milieudoelen kunnen niet gehaald worden, omdat mineralenkringlopen op gebiedsniveau niet te sluiten zijn.</p>	•	•	•

>> Zoekrichtingen voor projecten

Een beperkt aantal ideeën uit de twee bijeenkomsten zijn naderhand kort uitgewerkt in zoekrichtingen voor projecten en in het najaar van 2003 besproken met een aantal gebiedspartijen als gemeenten, provincies en agrariërs. Welke kansen zijn er, en welke bedreigingen? Globaal werden rondom 7 thema's zoekrichtingen gedefinieerd voor concrete projecten.

1. *Nieuwe vormen van bedrijfsovername en eigendom, beheer van grond*

Bedrijfsovername in de melkveesector is erg moeilijk in Nederland en dus ook in het veenweidegebied. Planologische beperkingen en hoge grondprijzen zorgen ervoor dat overname van agrarische bedrijven een kostbare en soms onmogelijke zaak is. Dit heeft grote gevolgen voor de leefbaarheid en vitaliteit van het gebied, maar ook voor het behoud van het cultuurhistorische veenweidelandschap.

2. *Verbrede landbouw en natuurbeheer op gebiedsniveau*

In het veenweidegebied zijn de inkomsten in de melkveehouderij gemiddeld lager dan in de rest van Nederland. Dit komt onder andere door de ongunstigere productieomstandigheden. Welke mogelijkheden zijn er om de inkomsten aan te vullen? Gedacht wordt aan het op gebiedsniveau verbreden van de bedrijfsvoering met agrarisch natuur- en landschapsbeheer, recreatie en huisverkoop.

3. *Gebiedsgerichte planologie*

De melkveehouderij in het veenweidegebied wordt belemmerd door landelijke, plaatselijke en economische belangen. Het veenweidegebied is versnipperd omdat er verschillende functies zoals natuur, recreatie, wonen, werken, verkeer en landbouw gecombineerd worden. Een gebiedsgerichte aanpak kan deze problematiek oplossen en zo een duurzame ontwikkeling in het gebied stimuleren.

4. *Verantwoord landelijk en landschappelijk wonen*

Doordat veel melkveebedrijven in het veenweidegebied stoppen of verhuizen loopt het platteland langzamerhand leeg. Wonen met inpassing in het karakteristieke landschap kan het platteland nieuw leven inblazen. Een voorwaarde is wel dat dit de bestaande agrarische activiteiten niet belemmert. Dat kan bijvoorbeeld door het handhaven van de agrarische functie op die percelen waar burgerwoningen gebouwd worden en een regio-belasting voor burgers voor onderhoud, ontwikkeling en beheer van het agrarisch landschap.

5. *Technische innovaties op bedrijfsniveau*

De Nederlandse landbouw staat bekend om zijn technische innovaties. Ze zijn meestal niet gericht op een specifiek gebied. Het veenweidegebied heeft echter zulke specifieke omstandigheden, dat het de moeite waard lijkt hiervoor speciale technische innovaties en gebiedsspecifieke machinerie of technologie te ontwikkelen, die hardnekkige knelpunten als bodemdaling en de gevolgen daarvan aanpakken.

6. *Nieuwe samenwerkingsvormen*

Het behoud van de melkveehouderij in het veenweidegebied kan worden gestimuleerd door het ontwikkelen van nieuwe samenwerkingsverbanden. Via zo'n samenwerkingsverband kan de

melkveehouderij een volwaardige gesprekspartner zijn voor provincies, gemeenten en waterschappen bij discussies over de toekomstige ontwikkelingen in het veenweidegebied. Het samenwerkingsverband kan daarnaast opdrachtnemer zijn voor het uitvoeren van groene en blauwe diensten voor de overheid. En in de onderhandelingen daarover heeft ze tevens een sterkere positie dan individuele boeren.

7. *Vermarketing van het Westelijk Veenweidegebied en streekproducten*

Vroeger was het veenweidegebied dé voedselleverancier aan de omliggende steden. Nu doet ze veel meer. Behalve voedsel en streekproducten levert het gebied ook rust, ruimte en groen. Hoe kan het veenweidegebied deze speciale kwaliteiten vermarkten naar de omliggende steden?

>> **Start projecten**

In 2004 is een begin gemaakt met het uitvoeren van concrete projecten op basis van de negen transitiepunten en de zoekrichtingen voor projecten. Dit is gebeurd in nauwe samenwerking met gebiedspartijen. Op het moment van verschijnen van deze brochure zijn de onderstaande projecten opgestart.

Bewerking van Beheergras

Het areaal beheergras in het veenweidegebied neemt de komende jaren toe en daarmee ook de overschotten. Want melkveehouders gebruiken dit gras maar in een bepaalde mate, omdat anders de melkproductie van de koeien omlaag gaat. In dit project wordt samen met boeren gezocht naar manieren om beheergras zo te bewerken, dat de voederwaarde toeneemt en dus gevoerd kan worden zonder dat de melkproductie daalt.

Vernieuwend waterbeheer in Veenweide

Samen met boeren en waterschappen wordt een project uitgewerkt voor vernieuwend waterbeheer. Het idee is om op een bedrijf een innovatieve methode te ontwikkelen die de bodemdaling vertraagt. Er zullen proeven gedaan worden met een combinatie van dynamisch peilbeheer en onderwaterdrains.

Shoppen met Streekproducten

Het veenweidegebied wordt onvoldoende vermarkt. De waarde van dit oude landschap wordt nog niet vertaald in een hogere prijs voor producten uit het gebied. Samen met een Zuid-Hollandse agrarisch ondernemer wordt gewerkt aan het opstarten van een project met als doel een innovatief concept te ontwikkelen voor vermarketing van het veenweidelandschap.

Belangrijk uitgangspunt bij alle projecten die zullen starten, is dat ze voldoen aan de eisen van duurzaamheid (ecologisch, economisch en sociaal) en ook het innovatieve karakter van de projecten moet gewaarborgd zijn. Een aantal transitiepunten heeft direct betrekking op een of meerdere van deze criteria. Op het punt van duurzaamheid zal ook gebruik gemaakt worden van de resultaten van de andere systeeminnovatieprogramma's 'Open teelten' en 'Gesloten teelten'.

De betrokken gebiedspartijen worden via nieuwsbrieven op de hoogte gehouden van de voortgang van lopende en nog te ontwikkelen projecten.

Het Maashorstgebied

>> **Waarom het Maashorstgebied?**

Zonder systeeminnovatie zal een groot deel van de landbouw uit het Maashorstgebied verdwijnen. De belangrijkste reden waarom gekozen is voor dit gebied is de spanning die er heerst tussen landbouw, natuur, recreatie en bebouwing. Tot 1900 was de Maashorst een heidegebied met bosjes en een beetje landbouw. Daarna is het gebied ontgonnen voor de landbouw. Ook werden er bossen aangeplant ten behoeve van de mijnbouw in Limburg. Deze situatie heeft het grootste deel van de 20^e eeuw bestaan.

De laatste jaren leggen ook natuur en recreatie een claim op het gebied. Het gebied is grotendeels opgenomen in de Ecologische Hoofdstructuur en veel dagjesmensen bezoeken het gebied. Ook de campings trekken de nodige toeristen. Daarnaast groeien de dorpen en steden om het gebied (Oss, Uden, Schaijk, Nistelrode en Zeeland). Het Maashorstgebied maakt bovendien deel uit van twee reconstructiegebieden: Peel & Maas en Maas & Meierij. De intensieve veehouderij moet er verdwijnen en er moet een zonering komen

van EHS-, extensivering- en verwevinggebied.

Kortom, het gebied is in beweging en de landbouw zoekt mogelijkheden om bij te dragen aan de gewenste ontwikkelingen, ook vanuit economisch perspectief. Het opstellen van wenselijke toekomstbeelden voor het gebied en de rol van de landbouw daarin, past hier goed bij. Innovaties kunnen de landbouw helpen om duurzaam en maatschappelijk verantwoord te produceren en andere activiteiten in het gebied te ondernemen.

>> **Interviews**

Na een korte verkenning van het gebied zijn in november en december 2002 twaalf interviews gehouden met verschillende gebiedspartijen (zie tabel). De geïnterviewden hebben hun ideaalbeeld voor het Maashorstgebied in 2030 geschetst, los van huidige ontwikkelingen en technische haalbaarheid. Hierbij zijn de thema's landbouw, recreatie, natuur en beleid aan de orde geweest. De interviews vormden de basis voor drie toekomstbeelden voor het Maashorstgebied.

Geïnterviewde partijen in het Westelijk Maashorstgebied

- Gemeente Landerd
- Gemeente Uden
- IVN Uden / werkgroep vrijwillig Landschapsbeheer Uden
- Melkveehouder
- Provincie Noord-Brabant
- Rabobank
- Staatsbosbeheer
- Platform toerisme Landerd
- Vereniging de Maashorstboeren
- Waterschap de Maaskant
- ZLTO
- Akkerbouwer

Zakelijke landbouw

>> Toekomstbeelden

Uit de analyse van de interviews zijn drie extreme toekomstbeelden voor de landbouw naar voren gekomen: 'zakelijke landbouw', 'landschappelijke landbouw' en 'natuurlijke landbouw'. Uitgangspunt in alle toekomstbeelden is dat de landbouw aanwezig is in de schil van het gebied, als buffer tussen de groene kern (open natuur en bos) en de bebouwing om het gebied. Daarnaast is de landbouw duurzaam, dat wil zeggen: er is evenwicht in economische, ecologische en sociaal-maatschappelijke aspecten. In de toekomstige inrichting van het gebied zal niet één van de drie toekomstbeelden worden gerealiseerd, maar wel een mix kunnen ontstaan van de drie beelden, met specifieke bedrijfssystemen op de meest 'logische' locaties.

Zakelijke landbouw

De zakelijke landbouw in 2030 is voornamelijk gericht op productie. Innovatie leidt tot een productiegericht bedrijf in een kwetsbaar gebied zonder negatieve wederzijdse beïnvloeding.

Natuur- en landschapsbeheer is losgekoppeld van de landbouw, en het landschap is iets grootschaliger dan in 2003. Bestaande landschapselementen worden wel behouden, maar zijn niet volledig beschermd. Er is ruimte voor intensieve veehouderij en nieuwe gewassen en technieken. Recreatie vindt voornamelijk plaats in natuurgebieden, niet op landbouwgrond. De overheid stimuleert verbrede landbouw niet en faciliteert dit beperkt. Er is geen ruimte voor bewoning door burgers.

Landschappelijke landbouw

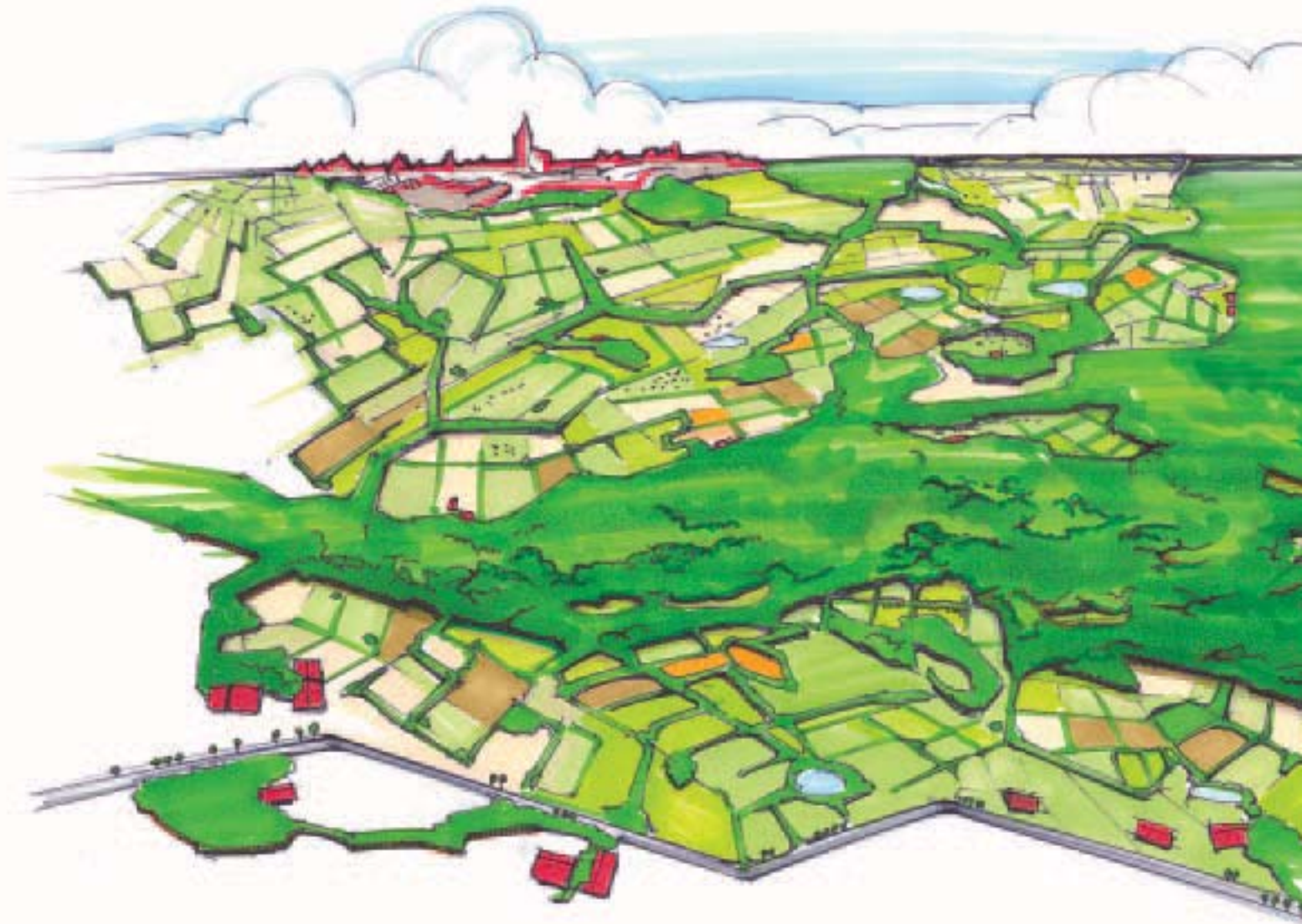
Landschappelijke landbouw

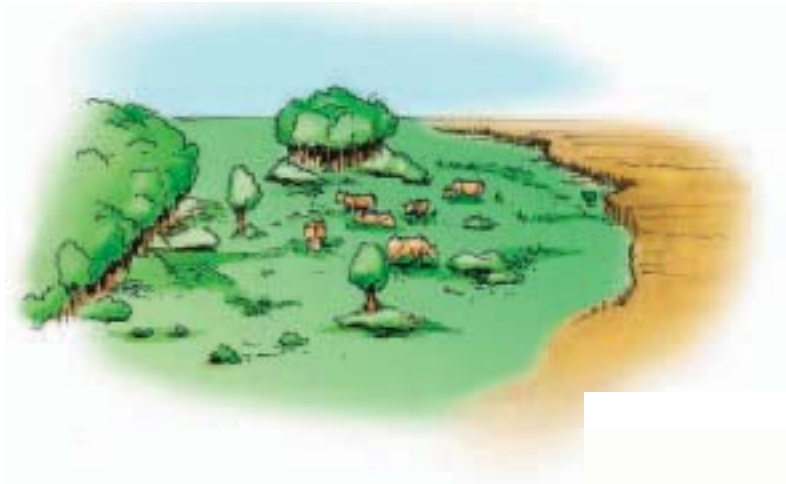
Sociale wensen voeren de boventoon. Het landschap ziet er aantrekkelijk uit en is toegankelijk voor recreatie. De innovatie bestaat uit het realiseren van een duurzaam landbouwbedrijf dat voldoet aan de sociale wensen.

Het landschap is kleinschalig en staat ten dienste van de recreant. Alle agrarische bedrijven doen aan landschapsbeheer en in het gebied worden recreatieve activiteiten volop ontplooid. De agrarische bedrijven langs natuurgebieden verrichten ook natuurbeheer. Hier wordt biologisch geproduceerd met traditionele gewassen. Er is veel ruimte voor erfbeplanting. De landbouw houdt in alle opzichten rekening met de aantrekkelijkheid van het landschap. Bedrijven verkopen streekproducten aan huis. Er is geen plaats voor intensieve veehouderij, maar wel voor nieuwe landschappelijk passende gewassen. Recreatie tref je aan zowel in het natuurgebied als op landbouwgrond. De overheid faciliteert verbrede landbouw volop, maar stimuleert dit beperkt. Er is voldoende ruimte voor bewoning door burgers. Hier stelt de overheid wel eisen aan: burgers mogen wonen in het landelijk gebied, maar moeten in ruil daarvoor hun land openstellen en aan landschapsbeheer doen.

Natuurlijke landbouw

Natuurlijke landbouw

De landbouw is in dit beeld ondergeschikt aan de natuur en past zich zo veel mogelijk aan de flora en fauna aan. De innovatie zit in het economisch rendabel maken van een agrarisch bedrijf dat hoogwaardige natuur nastreeft.

Door het gebied zijn robuuste ecologische verbindingzones aangelegd en er zijn veel kleinere ecologische verbindingzones over landbouwgrond. Natuur- en landschapsbeheer vindt op alle agrarische bedrijven plaats. Het landschap is zeer kleinschalig en er is veel erfbeplanting aanwezig. De landbouw is volkomen biologisch met traditionele gewassen. Nutriëntenkringlopen zijn op gebiedsniveau gesloten. Er is geen ruimte voor intensieve veehouderij. Vleesvee wordt in natuurgebieden ingeschaard. Oude melkveerasen grazen in het grensgebied van landbouw en natuur. Er zijn alleen extensieve vormen van recreatie, waarbij kwetsbare natuur wordt ontzien. Er is geen ruimte voor bewoning door burgers. De overheid stimuleert en faciliteert verbrede landbouw.

>> Transitiepunten

De knelpunten, ofwel transitiepunten, die de realisatie van de drie toekomstbeelden voor het Maashorstgebied in de weg staan, zijn geïdentificeerd op basis van interviews, ervaringen uit de praktijk en discussies met vertegenwoordigers van kennisinstellingen. Het bleken er 7 te zijn (zie tabel). Als deze transitiepunten opgelost zouden worden, zouden de toekomstbeelden ook realiteit moeten kunnen worden.

>> Interactie met gebiedspartijen

Workshop in Schaijk

In het raadhuis in Schaijk is op 25 juni 2003 een workshop gehouden, waarbij met 24 vertegenwoordigers van verschillende gebiedspartijen kansrijke projecten zijn benoemd die invulling kunnen geven aan een toekomstbeeld voor het Maashorstgebied.

Na de presentatie van de drie toekomstbeelden zijn de deelnemers verdeeld over de drie toekomstbeelden. Elke groep heeft een toekomstbeeld verder uitgewerkt en ook maatschappelijke trends, kansen en bedreigingen benoemd. Op basis van de transitiepunten en de benoemde trends, kansen en bedreigingen zijn kansrijke projecten geïnventariseerd. Tussendoor hebben de groepen hun resultaten gepresenteerd aan de hele groep. Aan het einde van de dag was er een 'projectenmarkt', waar de uitgewerkte projecten op posters werden toegelicht. De deelnemers konden hun handtekening zetten op de posters, waarmee zij aangaven deel te willen nemen aan een vervolgbijeenkomst over de verdere uitwerking van een project. Per project is een trekker aangewezen.

>> Zoekrichtingen voor projecten

Tijdens de workshop zijn 21 projectideeën benoemd. De groepen hebben er 8 op een poster uitgewerkt:

1. *'Nieuwe gewassen en technieken'*

Met nieuwe gewassen en technieken kan een concurrerende zakelijke landbouw in de Maashorst worden ontwikkeld. Zonder nieuwe gewassen en technieken is productielandbouw er niet levensvatbaar. Te denken valt aan de ontwikkeling van nieuwe, wendbare GPS-gestuurde machines die goed uit de voeten kunnen in het kleinschalige landschap.

2. *'Sterker door samenwerking'*

Individuele bedrijven kunnen veel baat hebben bij samenwerking voor onder andere de afzet van hun producten. Maar ook kan gedacht worden aan het opzetten van een 'machinepool' en het produceren van ruwvoer voor melkvee door akkerbouwers.

3. *'Grote bedrijven in kleinschalig landschap'*

Met dit project wordt getracht grootschalige bedrijven maatschappelijk en landschappelijk verantwoord in te passen in het kleinschalige landschap van de Maashorst. De bedrijfsgebouwen moeten toegankelijk zijn en in het landschap passen. Dieren moeten te zien zijn, ofwel burgers moeten kunnen zien hoe dieren gehouden worden. Te denken valt bijvoorbeeld aan stallen waar je goed in kunt kijken of die misschien te bezichtigen zijn. Het ruimtelijk- en welstandsbeleid van gemeenten moet ruimhartiger worden.

4. *'Agrarisch bedrijf als landgoed'*

Met de ontwikkeling van een agrarisch bedrijf als landgoed worden burgers meer betrokken bij het boerenwerk en het landschap. Ook is dan de continuïteit van het agrarisch bedrijf gewaarborgd en kunnen boeren inspelen op maatschappelijke wensen. Het landgoed is voor boer en burger: ze wonen, werken en recreëren in een complex van mooie gebouwen en toegankelijk land.

5. *'Bezoek en ervaar het boerenleven'*

De agrariër stelt zijn bedrijf open voor recreatieactiviteiten. Recreatieondernemers verzorgen het bezoek en kunnen (samen met de boer) aanvullende recreatieve voorzieningen op het bedrijf ontplooiën, zoals outdoor-activiteiten, verblijfsaccommodatie, fietsverhuur en horeca. Het idee is gebaseerd op samenwerking tussen agrarisch en recreatieondernemers.

6. *'Bedrijfsnatuurplan Samen Groen'*

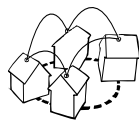
Er wordt één bedrijfsnatuurplan gemaakt voor meerdere bedrijven om een deelgebied efficiënt in te inrichten. Onderdelen van het plan zullen houtige, kruidige en natte ecologische verbindingen zijn en percelen die speciaal ingericht worden voor bedreigde soorten (habitatpercelen).

Transitiepunt

Zakelijk

Landschappelijk

Natuurlijk

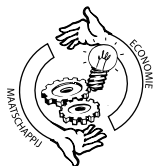

NETWERK

Er is onvoldoende samenwerking tussen agrarische ondernemers onderling en met andere gebiedspartijen om gebiedsdoelen (o.a. natuur & landschap, recreatie, productiemethoden en afzet en streekproducten) te realiseren.

•

•

Het kleinschalige landschap is een knelpunt voor een grootschalige landbouw in het Maashorstgebied.

•

Agrarische bedrijven hebben vanuit milieuoogpunt (o.a. uitspoeling van mineralen, drift van pesticiden) een negatieve invloed op hun omgeving (water, natuur).

•

•

•

Er is te weinig (planologische) ruimte voor de ontwikkeling van bewoningsmogelijkheden door burgers (landgoed, wonen bij de boer).

•

Akkerbouwers en veehouders werken te weinig samen om kringlopen van ruwvoer, mest en mineralen sluitend te maken op gebiedsniveau.

•

Er zijn geen goed renderende gewassen die ook landschappelijk en maatschappelijk geaccepteerd zijn.

•

•

Agrariërs kunnen recreatiemogelijkheden en een aantrekkelijk landschap niet optimaal combineren met de bedrijfsvoering.

•

7. 'Regionale boerderij'

De regionale boerderij is een samenwerkingsverband van agrarische ondernemingen, projecten en andere initiatieven op het gebied van groene en blauwe diensten, landbouw, recreatie, educatie en zorg. De regionale boerderij kan als kapstok fungeren voor de andere projecten die tijdens de workshop zijn bedacht.

8. 'Revitalisering bezoekerscentrum Slabroek'

Het huidige bezoekerscentrum ligt op een kwetsbare locatie in het Maashorstgebied. Het vernieuwde bezoekerscentrum is gehuisvest in een passend gebouw, op een passende locatie en is geschikt voor meerdere functies, zoals een theetuin, een loket voor recreanten en bewoners, een streekwinkel en een kantoor voor Agrarisch Natuurvereniging de Maashorstboeren.

>> Start projecten

In het Projectenprogramma Maashorstboeren 2004+ staat een groot aantal projecten beschreven waar de Maashorstboeren de komende jaren mee aan de slag willen samen met o.a. Praktijkonderzoek van Wageningen UR. In het gebiedsprogramma staat beschreven hoe de Maashorstboeren de komende jaren willen werken en met welke projecten zij aan de slag willen. Er wordt onderscheid gemaakt tussen proces en communicatie enerzijds en concrete, innovatieve uitvoeringsprojecten anderzijds. Het projectenprogramma is aan de leden van het Bestuurlijk Platform Maashorst (waarin de belangrijkste gebiedspartijen zijn vertegenwoordigd), de leden van de twee Reconstructiecommissies in het gebied ('Peel & Maas' en 'Maas & Meierij') en de leden van Vereniging

Maashorstboeren worden aangeboden. Gestreefd wordt naar de opname van (een deel van) het 'Projectenprogramma Maashorstboeren 2004+' in het uitvoeringsprogramma van de reconstructies. Ondertussen zijn of worden de volgende projecten opgestart:

Landschapsmaïs

De meeste maïsrassen worden tot 3 meter hoog en daarom vaak als landschapsontsierend ervaren. Ook kan de hoogte van het gewas problemen opleveren voor de verkeersveiligheid. In dit project wordt gezocht naar de mogelijkheden om kortere maïs te telen met voldoende landbouwkundige waarde. Er is in de Maashorst een demonstratieproef aangelegd waarin enkele kortere rassen zijn ingezaaid naast reguliere lange rassen. Er is in augustus 2004 een demomiddag voor geïnteresseerden gehouden. Tijdens het oogsten zal een opbrengstbepaling worden gedaan en zal ook de voederwaarde worden bepaald. Bij voldoende perspectief wordt de proef de komende jaren uitgebreid.

Buurtschapsnatuurplannen

In dit project worden (agrarische) natuurplannen opgesteld voor buurtschappen in plaats van individuele bedrijven. Daarmee kan een samenhangend ecologisch netwerk op gebiedsniveau worden ontwikkeld. Zo worden beleidsdoelen gerealiseerd en kan rekening worden gehouden met de wensen van individuele ondernemers. Het project sluit goed aan bij de andere activiteiten op het gebied van agrarisch natuurbeheer die al in het gebied plaatsvinden. Verschillende gebiedspartijen reageren positief op het projectvoorstel.

Wandelroute over boerenland

Een wandelroute over boerenland door het Maashorstgebied komt tegemoet aan de toenemende vraag naar (avontuurlijke) wandelpaden en kan voor agrariërs neveninkomsten genereren. Voor de deelnemende agrarische bedrijven wordt gezocht naar structurele financiering van de wandelroute. Ook dit project is positief beoordeeld door gebiedspartijen en zal naar verwachting nog in 2004 tot uitvoer komen.

De projecten die in het Maashorstgebied opgestart worden, zullen voldoen aan eisen van duurzaamheid (ecologisch, economisch en sociaal). Een aantal transitiepunten heeft direct betrekking op één of meerdere eisen. Op het punt van duurzaamheid zal ook gebruik gemaakt worden van de resultaten van de andere systeeminnovatieprogramma's 'open teelten' en 'beschermde teelten'. Zo wordt in het project 'De smaak van morgen' van het programma 'Open teelten' onderzoek gedaan naar een bedrijfssysteem dat vrij is van emissie van bestrijdingsmiddelen.

Tenslotte

De toekomstbeelden, transitiepunten en eerste projectideeën voor de regio Westelijk Veenweidegebied en het Maashorstgebied zijn het resultaat van een langdurig en interactief proces met veel verschillende gebiedspartijen. Draagvlak creëren en de neuzen 'dezelfde kant op krijgen' gaat nu eenmaal niet vanzelf. Draagvlak is van groot belang om vanuit mooie toekomstbeelden nieuwe projecten met de schop in de grond te steken. Het is niet altijd eenvoudig om een vertaalslag te maken van een gewenste toekomst in 2030 naar een project dat nu moet beginnen. Echter, de projecten die nu gestart of nog in ontwikkeling zijn, laten zien dat dit wel degelijk mogelijk is wanneer dit in nauwe samenwerking met gebiedspartijen gebeurt. Samen met deze gebiedspartijen werkt het Praktijkonderzoek van Wageningen UR zo aan een transitie van de landbouw in het Westelijk Veenweidegebied en het Maashorstgebied. Hierbij zal ook gebruik gemaakt worden van resultaten uit andere onderzoeksprogramma's van Wageningen UR, met name van de vijf systeeminnovatieprogramma's plantaardige productiesystemen, waarvan multifunctionele bedrijfssystemen er een is. Niet alleen zullen de resultaten van de programma's worden uitgewisseld, ook zal het programma 'multifunctionele bedrijfssystemen' aandacht geven aan projectideeën die niet verder uitgewerkt worden in de andere systeeminnovatieprogramma's. Te denken valt aan het thema 'multifunctionaliteit' en 'verwaarding van multifunctionele diensten'. Het laatste thema wordt bijvoorbeeld concreet gemaakt in het project 'Wandelroute over boerenland' in het Maashorstgebied.

stelsel

innovatie
